

Karolina Dzimira-Zarzycka

ORCID: 0009-0004-1205-2868

Nie wszystko dla pań. Kursy dla kobiet przy muzeach przemysłu artystycznego na przykładzie Lwowa (1877–1918)

„Już w pierwszym roku istnienia szkoły okazała się konieczna potrzeba rozszerzenia jej, a to przez utworzenie osobnego oddziału dla kobiet, które licznie domagały się korzystania z nowo założonej instytucji”¹ – zaznaczał autor wydanego w 1893 roku sprawozdania c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie. Choć kursy dla kobiet stały się jednym z filarów tej instytucji, a pracami uczennic chętnie chwalono się na wystawach, lwowianki nie miały dostępu do pełnego programu nauki.

Nie było to odosobnione zjawisko. Szkoły powstające przy muzeach przemysłu artystycznego w Austro-Węgrzech – fenomen końca XIX wieku – w różnym stopniu dopuszczały tworzenie oddziałów dla kobiet lub zajęcia koedukacyjne. Jednak nawet z ograniczonym programem przymuzealne szkoły stawały się dla wielu uczennic ważnym etapem edukacji artystycznej.

¹ *Pierwsze sprawozdanie c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie za rok szkolny 1892/1893*, Lwów 1893, s. 1. Dla ułatwienia tytuły kolejnych sprawozdań będą podawane w skróconej wersji [*Sprawozdanie... rok*]. Ortografia i interpunkcja w tekstach źródłowych zostały uwspółcześnione.

Dla lwowianek. Szkola przy Muzeum Przemysłowym we Lwowie

Lwowska placówka ostała otwarta 24 kwietnia 1877 roku jako Powszechna Przemysłowa Szkoła Rysunków i Modelowania przy Muzeum Przemysłowym we Lwowie. Jak donosił „Tydzień Literacki, Artystyczny, Naukowy i Społeczny”:

Od chwili więc założenia Muzeum zarząd miał ciągle na myśli utworzenie odpowiedniej szkoły. Obecnie cel ten jest urzeczywistniony i miasto uzyskało z otwarciem szkoły fachowej rysunków i modelowania ważny czynnik do rozwoju i wykształcenia naszego rzemieślnika.²

Pierwszym dyrektorem mianowano Wincentego Tschirschnitza.

Początkowo przyjmowani byli wyłącznie uczniowie, ale program nauki został poszerzony o wspomniane zajęcia dla uczennic już w pierwszym pełnym roku szkolnym 1877/1878. Szkoła cieszyła się dużym zainteresowaniem. W 1879 roku zapisało się do niej już 122 uczniów i 53 uczennice³.

W roku 1881/1882 jednostkę zreorganizowano w c.k. Szkołę dla Przemysłu Artystycznego. Poszerzyła się kadra nauczycielska oraz powstały też nowe oddziały: najpierw snycerstwa dla uczniów, a potem „robót ręcznych kobiecych” dla uczennic. Otwarta w roku 1886/1887 szkoła hafciarstwa i koronkarstwa od razu przyciągnęła 22 kandydatki⁴.

Zajęcia odbywały się w salach Muzeum Przemysłowego, mieszczącego się wtedy w gmachu lwowskiego ratusza. Prężny rozwój szkoły doprowadził do budowy osobnej siedziby przy ulicy Teatralnej. 5 grudnia 1890 roku placówka została przekształcona w c.k. Państwową Szkołę Przemysłową, a do nowego budynku przeniosła się w roku szkolnym 1892/1893⁵.

Zmodernizowana instytucja posiadała m.in. oddziały snycerstwa, tokarstwa, ślusarstwa artystycznego oraz szkołę zawodową rysunku i modelowania. Uczennice mogły się jednak kształcić wyłącznie na oddziałach hafciarstwa i koronkarstwa oraz w publicznej sali rysunku dla kobiet⁶. Nie były także przyjmowane do otwartej w 1895 roku szkoły zawodowej malarstwa dekoracyjnego i szkoły rzeźbiarstwa ornamentalnego⁷.

² *Nowa szkoła przy Muzeum Przemysłowym*, „Tydzień Literacki, Artystyczny, Naukowy i Społeczny” 1877, nr 34, s. 529.

³ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 1–2.

⁴ Tamże, s. 3–4.

⁵ Tamże, s. 5.

⁶ Tamże, s. 6–8.

⁷ *Sprawozdanie [...] 1895/1896*, Lwów 1896, s. 1. Nowe jednostki zastąpiły szkołę zawodową rysunku i modelowania.

Z czasem konieczna stała się budowa kolejnej siedziby, jeszcze przestronniejszej i nowocześniejszej. Rok szkolny 1909/1910 zainaugurowano w gmachu przy ulicy Snopkowskiej. Kompleks obejmował osobny budynek warsztatowy i takie udogodnienia jak ciemnia fotograficzna czy nawet „oranżeria dla pielęgnowania kwiatów, potrzebnych do nauki rysunków”⁸.

Odświeżenia wymagały nie tylko szkolne pomieszczenia, ale i regulamin. „Ważną zmianą w ustroju szkoły jest wprowadzenie na razie na działach malarstwa i rzeźby dekoracyjnej koedukacji kobiet. Wspólna nauka na tych działach wprowadzona zostanie już z początkiem następnego roku szkolnego”⁹ – zapowiadała dyrekcja. W roku szkolnym 1910/1911 stworzono również wspólną publiczną salę rysunków i modelowania dla kobiet i mężczyzn¹⁰.

Z powodu wybuchu wojny zawieszono zajęcia w roku 1914/1915. Budynek szkolny zostały zaadaptowane na szpital wojskowy, dlatego w roku 1915/1916 lekcje odbywały się w Instytucie Technologicznym¹¹. Po 1918 roku Państwowa Szkoła Przemysłowa kontynuowała działalność, od 1930 pod nazwą Państwowa Szkoła Techniczna we Lwowie. W 1927 roku szkoły zawodowe malarstwa i rzeźbiarstwa dekoracyjnego przekształcono w Wydział Przemysłu Artystycznego, który w 1938 roku wyodrębniono jako Państwowy Instytut Sztuk Plastycznych. Była to pięcioletnia koedukacyjna szkoła artystyczna¹².

Dla poddanych austriackich. Kunstgewerbeschule w Wiedniu

W sprawozdaniu za rok 1892/1893 dyrekcja lwowskiej szkoły zamieściła następujące oświadczenie:

„Zakładanie w kraju naszym szkół o charakterze przemysłowym ma niezaprzeczony początek z chwilą, kiedy na światowej wystawie we Wiedniu r. 1873 przemysł artystyczny austriacki odniósł świetne zwycięstwo nad

⁸ *Sprawozdanie* [...] 1909/1910, Lwów 1910, s. 4.

⁹ Tamże.

¹⁰ *Sprawozdanie* [...] 1910/1911, Lwów 1911, s. 25.

¹¹ *Sprawozdanie* [...] 1915/1916, Lwów 1916, s. 4.

¹² Por. B. Lewińska, *Szkolnictwo plastyczne średniego szczebla w II Rzeczypospolitej w świetle rozporządzeń i zarządzeń Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Saeculum Christianum” 2021, nr 1, s. 182.

wyrobami państw ościennych. Sukces ten, coraz więcej utrwalający się, przypisać należy jedynie dodatniemu wpływowi austriackiemu Muzeum dla Sztuki i Przemysłu w Wiedniu [...].¹³

Powstałe w 1863 roku Muzeum Sztuki i Przemysłu (k.k. Österreichisches Museum für Kunst und Industrie; dziś MAK – Museum für angewandte Kunst) inspirowane było South Kensington Museum w Londynie (obecnie Victoria & Albert Museum). Rozwój przemysłu artystycznego w Austrii miała wspierać otwarta w 1868 roku Szkoła Przemysłu Artystycznego (Kunstgewerbeschule des k.k. Österreichischen Museums für Kunst und Industrie), która oferowała dwie ścieżki nauki: szkoły fachowe kształcające w konkretnej dziedzinie (np. rzeźbiarstwa dekoracyjnego) oraz szkołę przygotowawczą, dającą dobre podstawy do dalszej edukacji artystycznej lub rzemieślniczej¹⁴.

Austriackie władze wdrożyły także przepisy, które zachęcały do tworzenia podobnych instytucji w innych miastach¹⁵. W Galicji powstało wkrótce Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie (1868) oraz Muzeum Przemysłowe we Lwowie (1873)¹⁶. Następnym etapem było powoływanie szkół lub kursów, które korzystały z instytucjonalnego wsparcia muzeów. Nie inaczej stało się we Lwowie. W sprawozdaniu czytamy:

Młoda ta instytucja doznaje od pierwszej chwili szczerego orędownictwa ze strony lwowskiego Muzeum, które udziela szkole pomieszczenia w kilku ubikacjach muzealnych i otwiera swoje nagromadzone zbiory artystyczne dla szerokiego użytku szkolnego.¹⁷

Przymuzealne szkoły na wzór Kunstgewerbeschule założono m.in. w Pradze, Brnie, Lublanie, Zagrzebiu i Splicie¹⁸. Sieć austriackich muzeów i szkół

¹³ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 1. Por. E. Manikowska, *Muzea przemysłowe w Krakowie i we Lwowie. Geneza i pierwszy okres działalności (1868–1914)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2020, t. 81, s. 75.

¹⁴ [Plan i porządek nauk dla szkoły artystyczno-przemysłowej c.k. muzeum sztuk i przemysłu w Wiedniu], „Gazeta Lwowska” 1868, nr 179, s. 1.

¹⁵ Por. S. Odrzywolski, *Rzut oka na rozwój szkolnictwa przemysłowego w Austrii z uwzględnieniem stosunków w Galicji*, „Czas” 1885, nr 8, 11, 12, 14, 18, 20.

¹⁶ E. Manikowska, *Muzea przemysłowe...*, s. 74–75. Warto dodać, że w podobnym czasie powstało także Muzeum Rolniczo-Przemysłowe w Warszawie (1875).

¹⁷ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 1.

¹⁸ M. Prokopovych, *Educating in Public. Schools of Design and Applied Arts as Educational and Reform Institutions*, w: M. Rampley, M. Prokopovych, N. Veszprémi, *Liberalism*,

przemysłu artystycznego utrzymywała ożywiony kontakt z Wiedniem¹⁹. Również lwowska szkoła pozostawała w ścisłym związku z Kunstgewerbeschule, której absolwentami była zresztą część kadry, m.in. Tschirschnitz.

Różnie wyglądała natomiast dostępność kursów dla kobiet. Co ważne, budowanie placówek od podstaw umożliwiała jednak wdrażanie nowocześniejszych standardów (i to w bardziej swobodny sposób niż w przypadku reform wiekowych instytucji, np. akademii sztuk pięknych). Poza tym sztuki stosowane (dekoracyjne) i niektóre gałęzie przemysłu artystycznego tradycyjnie łączono z działalnością kobiecą²⁰. Malowanie wachlarzy czy dekorowanie porcelany traktowano jako zajęcia naturalnie odpowiadające artystkom, a hafciarstwo i koronkarstwo zaliczano do „robót kobiecych”.

„Zamiłowanie pań do prawdziwych koronek jest tak umotywowane w naturalnym usposobieniu kobiecym, że wolno nam przypuszczać, że każda z łaskawych czytelniczek je posiada”²¹ – pisał Ludwik Wierzbicki, członek zarządu lwowskiego muzeum. „Bardzo piękne są zwłaszcza wzory malowane ze starannością i pracowitością, na jaką tylko stać kobiety”²² – chwalił prace uczennic na szkolnej wystawie „Kurier Lwowski”.

Takie stereotypowe spojrzenie na działalność artystyczną kobiet budziło oczywiście sprzeciw wielu artystek, które nie chciały, aby ich twórczość była sprowadzana do „kobięcych” kategorii. Jednocześnie rzemiosło artystyczne wiązano z pewnymi postulatami emancypacyjnymi, widząc ogromną wartość w kształceniu zawodowym kobiet i dążeniu do ich niezależności ekonomicznej²³. Przykłady rękodzielniczek i pracowniczek przemysłu przeważały choćby w rubryce *Zawodowa praca kobiet* na łamach lwowskiego „Steru”.

Kunstgewerbeschule od początku przyjmowała kobiety, które mogły wybrać szkołę przygotowawczą oraz uczyć się np. malarstwa ornamentalnego. Nie miały jednak wstępu do wszystkich szkół, a co najważniejsze – na zajęcia

Nationalism and Design Reform in the Habsburg Empire. Museums of Design, Industry and the Applied Arts, New York 2020, s. 131, 144.

¹⁹ Por. tamże, s. 75–76, 96.

²⁰ M. Prokopowych, *Educating in Public*, s. 144–145.

²¹ L. Wierzbicki, *Prace kobiet na wystawie we Lwowie 1881 urządzonej przez Muzeum Przemysłowe Miejskie, na wystawie Rolniczo-Przemysłowej w Przemyślu 1882 i wystawie szkolnej w Kołomyi*, Lwów 1883, s. 16.

²² *Wystawa prac uczniów c.k. szkoły dla przemysłu artystycznego*, „Kurier Lwowski” 1887, nr 283, s. 1.

²³ B. Czajacka, „Z domu w szeroki świat”. *Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, Kraków 1990, s. 49 i nn..

z rysowania aktu, a więc podstawy akademickiej edukacji artystycznej. Możliwość pracy z nagim modelem była jednym z głównych atutów szkół prywatnych działających w Paryżu, na czele z Académie Julian. Wiedeńska szkoła zaczęła dopuszczać studentki do kolejnych kursów, także do rysowania aktu, dopiero na fali reform ok. roku 1900²⁴.

Szkoła rekrutowała uczennice z całych Austro-Węgier, również Polki²⁵. Na przykład w roku akademickim 1873/1874 na kurs przygotowawczy rysunku figuralnego pod kierunkiem Michaela Riesera uczęszczała pochodząca z Krakowa Maria Dulębianka²⁶. W sumie na zajęcia zapisało się 107 osób, a Dulębianka była jedną z 16 dziewcząt. Wśród studentek znalazły się m.in. Marie Müller (w przyszłości ceniona austriacka portrecistka) oraz druga uczennica o polskim nazwisku: Maria Zajączkowska²⁷.

Dla porównania, otwarta w 1885 roku Szkoła Przemysłu Artystycznego w Pradze (Uměleckoprůmyslova škola) utworzyła kilka kursów dla kobiet, ale wciąż nie wszystkie zajęcia były dla nich dostępne, a program pozostawał okrojony²⁸. Jeszcze inaczej wyglądało to w Krakowie, gdzie z inicjatywy Adriana Baranieckiego powstały w 1868 roku Wyższe Kursy dla Kobiet. Wzorowano je raczej na kursach organizowanych w Londynie niż na szkole w Wiedniu. Szerszy był również zakres nauki – poza głównym wydziałem sztuk pięknych istniały także dwa inne: przyrodniczy i historyczno-literacki²⁹.

²⁴ E. Kreuzhuber, *Limited Opportunity, Seized with Both Hands: Women Artists of the Wiener Werkstätte at the School of Arts and Crafts*, w: *Women Artists of the Wiener Werkstätte*, ed. Ch. Thun-Hohenstein, A.-K. Rossberg, E. Schmuttermeyer, Basel 2020, s. 25–27; S. Plakolm-Forsthuber, *Education, Associations, and Networks*, w: *City of Women. Female Artists in Vienna, 1900–1938*, ed. S. Rollig, S. Fellner, Munich–London–New York 2019, s. 52–53.

²⁵ Por. D. Kudelska, *Wiedeńska Kunstgewerbeschule i uczniowie z ziem dawnej Rzeczypospolitej w latach 1868–1914. Zarys problematyki*, w: *W Wiedniu, Paryżu i Monachium... Artyści poza granicami w XIX i XX wieku*, red. D. Kudelska, Lublin–Warszawa 2020, s. 175–210.

²⁶ Maria Dulębianka (1858–1919) – malarka, działaczka feministyczna i społeczna, towarzysza życiowa Marii Konopnickiej. Uczyła się w Kunstgewerbeschule w Wiedniu, pracowni Wojciecha Gersona w Warszawie i Académie Julian w Paryżu. Okresowo związana ze Lwowem, gdzie na stałe przeniosła się w 1910 roku po śmierci Konopnickiej. Zob. K. Dzimira-Zarzycka, *Samotnica. Dwa życia Marii Dulębianki*, Warszawa 2022.

²⁷ Tamże, s. 50–51.

²⁸ M. Filipová, *Modernity, History, and Politics in Czech Art*, New York 2019, s. 29–30.

²⁹ E. Manikowska, *Muzea przemysłowe...*, s. 90. Por. J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, Kraków 1972. Później w Krakowie powstała

Dla rysowniczek i amateerek. Nauka rysunku

W pierwszych latach lwowska szkoła oferowała ograniczony program nauczania, skupiając się na rysunku i modelowaniu jako podstawie warsztatu rzemieślniczego. „Dla kobiet, które by pobierać chciały naukę w tym zakładzie, udzielaną będzie nauka rysunków oddzielnie dwa razy tygodniowo, tj. w środę i w sobotę od 2–4 po południu”³⁰ – informował dyrektor Tschirschnitz we wrześniu 1878 roku. Zajęcia dla mężczyzn również trwały tylko dwie godziny, ale odbywały się od poniedziałku do piątku.

Ważną grupą odbiorczyń były początkowo nie rzemieślniczki, lecz nauczycielki. W 1881 roku „Gazeta Narodowa” donosiła:

Na mocy rozporządzenia ministerialnego nauczycielki mogą w tej szkole uczyć się modelowania [...]. W szkole muzealnej uczyły się panie przeważnie rysować według wzorów z gipsu, zwłaszcza naczyń, aby mogły w następnym roku kształcić się w zawodzie dekoracji. Profesorem modelowania dotąd był zaszczytnie znany nasz rzeźbiarz p. [Felix] Mikulski.³¹

Kilka lat później „Kurier Lwowski” informował, że „liczny zastęp nauczycieli i nauczycielek lwowskich szkół wydziałowych i ludowych kształci się w tutejszej szkole dla przemysłu artystycznego w nauce rysunków, a nabytą wiedzę spożytkowuje w znakomity sposób w swym zawodzie pedagogicznym”³².

W roku szkolnym 1881/1882 na zajęcia zapisało się 93 uczniów i 81 uczennic³³. W roku 1885/1886 na 211 osób uczących się w szkole przypadało 21 nauczycielek i praktykantek oraz 75 pozostałych uczennic³⁴. W roku 1889/1890, gdy szkoła poszerzyła się o nowe oddziały, wśród 280 osób znalazły się 34 nauczycielki szkół żeńskich, 64 inne uczennice oraz 48 kobiet na kursie haftów i koronek³⁵.

także odrębna szkoła przemysłu artystycznego, niezwiązana z muzeum (por. K. Homolacs, *Państwowa Szkoła Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie*, „Rzeczy Piękne” 1930, nr 1–3, s. 4).

³⁰ *Kronika miejscowa i zamiejscowa*, „Gazeta Narodowa” 1878, nr 205, s. 3.

³¹ *Ze szkoły przemysłowej*, „Gazeta Narodowa” 1881, nr 224, s. 3.

³² *Szkoła dla przemysłu artystycznego*, „Kurier Lwowski” 1886, nr 262, s. 2.

³³ *Szkoła rysunków, modelowania i snycerstwa przy tutejszym Muzeum przemysłowym*, „Gazeta Narodowa” 1882, nr 216, s. 2.

³⁴ *Szkoła dla przemysłu artystycznego*.

³⁵ *C.k. Szkoła dla przemysłu artystycznego*, „Gazeta Lwowska” 1890, nr 247, s. 4.

Prace uczennic były regularnie pokazywane na wystawach organizowanych przez szkołę i muzeum, połączonych z rozdaniem nagród. „Wśród rześkiego brawa odbierali premianci swoje nagrody, a z prawdziwym już zapalem witano premiantki”³⁶ – chwaliła we wrześniu 1882 roku prasa. Szkatułki z farbami lub „instrumenta rysunkowe” otrzymały wówczas panny Władysława Gostyńska³⁷, Helena Komorowska, Stanisława Pawulska i Joanna Pechinger.

Redakcja zaznaczała: „Nagrody otrzymać mogą naturalnie tylko te uczennice, które w celach praktycznych, fachowych, oddają się nauce rysunków i modelowania. Wszelako i wiele uczennic, tylko z amatorstwa uczęszczających, odznaczyło się poniekąd przedziwnymi rysunkami”³⁸. Wśród uczennic były zatem zarówno kobiety traktujące twórczość artystyczną jako zawód, jak i zdolne amatorki („Szkoda, że tak mało wystawiono rysunków panien, które tylko z zamiłowania uczęszczały do tej szkoły”³⁹ – pisała „Gazeta Narodowa”).

Uczennice szkolące się „w celach fachowych” wykorzystywały zdobyte umiejętności do projektowania wyrobów przemysłu artystycznego. Na wystawie w Muzeum Przemysłowym w 1884 roku zaprezentowano np. prace „Gostyńskiej (gustowna kompozycja okrycia na kanapę), Pechinger (wzory haftu), Mentschel (talerz kolorowy), Komorowskiej (rysunki piórem) i Pawulskiej (wzór kołnierzyka koronkowego)”⁴⁰.

Zdolne uczennice mogły się także ubiegać o stypendia, np. Zofia Fuchsa otrzymała w 1885 roku 180 złr. (złotych reńskich) stypendium rządowego⁴¹. Ludwik Wierzbicki zainicjował serię Wzory przemysłu domowego, prezentując wyroby ludowe, dając „w ten sposób możebność praktycznego użytkowania nabytych w szkole wiadomości uczennicom szkoły, co [...] staje się dla nich poślednią materialną pomocą”⁴². Wydawane nakładem Muzeum Przemysłowego zeszyty ilustrowały chromolitografie

³⁶ *Szkoła rysunków...*

³⁷ Władysława Gostyńska – rzeźbiarka. Później uczyła się także u Stanisława Romana Lewandowskiego w Wiedniu. Wystawiała m.in. w Towarzystwie Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie. Tworzyła prace w brązie, terakocie i gipsie. Zob. *Gostyńska Władysława* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, red. J. Maurin-Białostocka i in., Warszawa 1975, s. 418.

³⁸ Tamże.

³⁹ *Ze szkoły przemysłowej*.

⁴⁰ *Szkoła przemysłowo-artystyczna przy miejskim Muzeum przemysłowym we Lwowie*, „Gazeta Narodowa” 1884, nr 231, s. 2.

⁴¹ *Sprawy autonomiczne*, „Gazeta Narodowa” 1885, nr 141, s. 2.

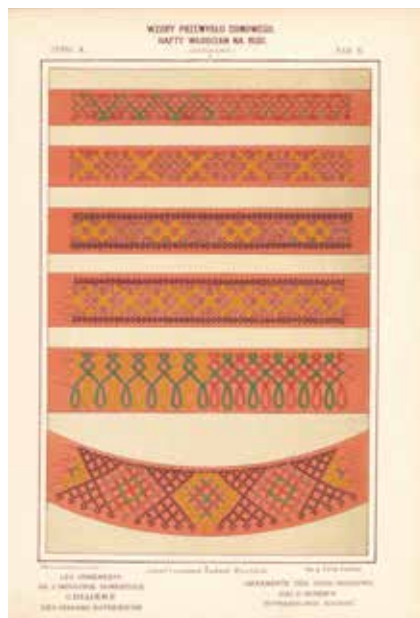
⁴² *Ze szkoły przemysłowej*.

1. Chromolitografia na podstawie rysunku Heleny Komorowskiej.

2. Chromolitografia na podstawie rysunku Stanisławy Pawulskiej.

3. Chromolitografia na podstawie rysunku Zofii Fuchsy.

na podstawie rysunków uczennic: Gostyńskiej, Komorowskiej, Pawulskiej, Pechinger, Fuchsy i Marii Konopackiej⁴³. „Podziwiać należy niesłychaną cierpliwość, zręczność i dokładność pod względem rysunku i kolorytu tej pracy”⁴⁴ – zachwycała się „Gazeta Narodowa”.

„Nauka rysunków dla pań jest oddzielna i odbywa się we wtorek, czwartek i sobotę od godziny 10. do 12. przed południem, oraz w środę i w sobotę od 2. do 4. po południu”⁴⁵ – informował w 1889 roku „Kurier Lwowski”. Kobiety planujące dalszą edukację artystyczną musiały mieć jednak możliwość korzystania ze szkolnych zasobów poza wyznaczonymi godzinami, o czym świadczyłby przykład opisany w prasie. W 1881 roku „Gazeta Narodowa” zanotowała:

Do najcelniejszych należą prace p. Wandy Mazowieckiej, która po 48 godzin tygodniowo pracowała w szkole, nieraz od godz. 5 rano, i teraz udaje się do akademii przy Muzeum w Wiedniu.⁴⁶

Plany ambitnych uczennic dochodziły najwyraźniej do skutku, bo kilka lat później „Kurier Lwowski” donosił:

[P]anna Gertruda Gerard po złożeniu z odznaczeniem egzaminu wstępnego została przyjęta do szkoły artystycznej przy Muzeum Kensingtonskim w Londynie, panna Wanda Mazowiecka była w Wiedniu, następnie w Warszawie, a wreszcie w szkole petersburskiej, zaś panna Władysława Gostyńska jako bardzo uzdolniona kształcąc się w Wiedniu.⁴⁷

Prześledzenie losów lwowianek kontynuujących naukę za granicą wymagałoby dalszych badań. Mazowiecką można zapewne identyfikować z Wandą

⁴³ Na przestrzeni lat seria *Wzory Przemysłu Domowego* rozrosła się do kilku zeszytów, wydanych przez Muzeum Przemysłowe we Lwowie. Uczennice ilustrowały kolejno: *Kilimki i dywany włościan na Rusi* (rys. W. Gostyńska, H. Komorowska, S. Pawulska, J. Pechinger, 1881), *Hafty włościan na Rusi* (rys. Z. Fuchsa, M. Konopacka, S. Pawulska, J. Pechinger, 1883), *Hafty włościan na Rusi* (rys. H. Komorowska, 1887), *Wzory przemysłu domowego włościan na Rusi* (rys. Z. Fuchsa, S. Obst, 1889) oraz *Hafty włościan na Rusi* (rys. H. Komorowska, 1905). Materiały zebrał L. Wierzbicki, chromolitografie wykonali J. Kostkiewicz oraz A. Przyszłaka.

⁴⁴ *Ze szkoły przemysłowej*.

⁴⁵ *Rozdanie nagród*, „Kurier Lwowski” 1889, nr 293, s. 3.

⁴⁶ *Ze szkoły przemysłowej*.

⁴⁷ *Szkoła dla przemysłu artystycznego*.

Ciot-Mazowiecką⁴⁸, na początku XX wieku aktywną w Warszawie autorką prac na temat wychowania artystycznego dzieci. W przedmowie do książki *Instytucje ludowe wychowawczo-kształcące za granicą* (Warszawa 1906) wspominała o doświadczeniach zbieranych w zagranicznych placówkach edukacyjnych⁴⁹.

Dla rękodzielniczek. Szkoła hafciarstwa i koronkarstwa

„Rok naukowy 1886/7 zainaugurowany został otwarciem działu haftu i koronek i ustanowieniem nauczycielek, mianowicie panny Marii Knée i Katarzyny Rybak. Na oddział ten wpisały się w pierwszym roku 22 uczennice”⁵⁰ – odnotowano w sprawozdaniu.

Szkoła miała za zadanie kształcić zawodowe rękodzielniczki, przyjmując uczennice zwyczajne (uczęszczające na wszystkie przedmioty) lub nadzwyczajne (zapisane na wybrane zajęcia)⁵¹. W statucie z 1891 roku ustalono:

Od uczennicy zwyczajnej wymaga się przy przyjęciu świadectwa ukończonej szkoły czteroklasowej pospolitej lub okazania przy egzaminie wstępnym, że posiada wiadomości odpowiadające ukończeniu takiej szkoły.⁵²

Analogiczny system panował w wiedeńskiej Kunstgwerbeschule – uczennicą nadzwyczajną, tzw. hospitantką, była Dulębianka.

Szkoła dla przemysłu artystycznego – dostępna tylko dla mężczyzn – poza zajęciami praktycznymi obejmowała także ogólne przedmioty, m.in.

⁴⁸ Wanda Ciot-Mazowiecka – malarka, wystawiała m.in. w Towarzystwie Zachęty Sztuk Pięknych w Warszawie. Zmarła w 1918 roku. Zob. *Mazowiecka Wanda*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 5, red. J. Derwojed, Warszawa 1993, s. 453.

⁴⁹ Na ten sam temat wygłosiła trzy odczyty w Muzeum Przemysłu i Rolnictwa w Warszawie (*Odczyty*, „Kurier Warszawski” 1905, nr 343, s. 3).

⁵⁰ *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 4.

⁵¹ W Galicji działało w tym okresie wiele żeńskich szkół zawodowych i kursów dla kobiet (także w mniejszych miejscowościach), które w różnym wymiarze kształciły m.in. koronkarki, hafciarki, tkaczki i koszykarki. Tzw. szkoły robót kobiecych skupiały się z kolei na krawiectwie, szyciu bielizny, modniarstwie itd. Por. J. Krawczyk, *Galicyjskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860–1918*, Kraków 1995, s. 83–90. W całych Austro-Węgrzech w latach siedemdziesiątych XIX wieku powstało około 200 lokalnych szkół rzemieślniczych dla kobiet i mężczyzn (M. Prokopowych, *Educating in Public*, s. 137).

⁵² *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 11.

język polski i niemiecki, rachunki, geometrię, nauki przyrodnicze czy buchalterię. Inaczej wyglądało to w szkole hafciarstwa i koronkarstwa, gdzie nauka ograniczała się do zajęć związanych ze specjalizacją, takich jak „rysunki wolnoręczne i zawodowe”, nauka o materiałach, przenoszenie wzorów, „prowadzenie zapisków książkowych” i roboty ręczne. Językiem wykładowym był polski⁵³.

Kurs hafciarstwa trwał cztery lata, koronkarstwa trzy. Rok szkolny – od połowy września do połowy lipca. Całodzienna nauka wypełniała ok. 36 godzin tygodniowo. Opłaty były stosunkowo niskie. Czesne (za każde półrocze) wynosiło 2 złr. dla uczennic zwyczajnych i 5 złr. dla uczennic nadzwyczajnych, natomiast wpisowe (za każdy rok szkolny) – 1 złr.⁵⁴ Niezamożne kandydatki mogły ubiegać się o zwolnienie z opłat, a ważne wsparcie materialne stanowiły także stypendia i zapomogi rządowe⁵⁵. Wyróżniające się absolwentki mogły liczyć także na dalszą pomoc, np. w 1896 roku minister wyznań i oświaty powołał „ukończoną uczennicę tutejszego zakładu, Leontynę Rauchównę, na c.k. centralny kurs koronek we Wiedniu i nadał jej zarazem stypendium po 25 złr. miesięcznie, tudzież 50 złr. na kosztą podróży”⁵⁶. Statut głosił ponadto:

Uczennice mają się zaopatrzyć w przybory do rysowania i modelowania. Uczennicom zwyczajnym dostarcza szkoła materiałów do pracy; uczennice nadzwyczajne mają się same zaopatrzyć w te materiały [...]. Roboty bieżące uczennic stanowią ich własność; wyroby skończone uczennic stają się własnością szkoły.⁵⁷

W roku szkolnym 1892/1893 w dziale hafciarstwa uczyło się trzynaście uczennic zwyczajnych (w wieku od 15 do 20 lat) oraz pięć uczennic nadzwyczajnych (19–40 lat). W dziale koronkarstwa – jedenaście uczennic zwyczajnych (15–25 lat) i siedem uczennic nadzwyczajnych (17–24 lat)⁵⁸. W następnych latach liczba uczennic była jeszcze większa, a średni wiek wynosił 17–18 lat⁵⁹.

Większość uczennic pochodziła ze Lwowa, ewentualnie z innych galicyjskich miejscowości, takich jak Przemyśl, Lubaczów czy Jarosław.

⁵³ Por. tamże, s. 8–25.

⁵⁴ Tamże, s. 11. Dla porównania: opłata za semestr w szkole przygotowawczej w Kunstgewerbeschule wynosiła 10 złr., a wpisowe 2 złr. (*Plan i porządek...*, s. 1).

⁵⁵ Por. *Sprawozdania c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie*, Lwów 1893–1914.

⁵⁶ *Sprawozdanie [...]* 1896/1897, Lwów 1897, s. 2.

⁵⁷ *Sprawozdanie [...]* 1892/1893, s. 11.

⁵⁸ Tamże, s. 39.

⁵⁹ Por. *Sprawozdania...*

Dominowały kobiety wyznania rzymskokatolickiego, pojedyncze uczennice były wyznania grekokatolickiego, ewangelickiego lub mojżeszowego. Przeważała narodowość polska, a na drugim miejscu plasowała się ruska (ukraińska)⁶⁰.

Nauczycielką robót koronkarskich została Maria Knée, która kształciła się na kursie rysunku w lwowskiej szkole (1885), a także na c.k. centralnym kursie dla nauki koronek w Wiedniu (1886). Poza tworzeniem wyrobów artystycznych zajmowała się konserwacją tkanin: „restaurowała stare koronki, gobeliny, kilimy, dywany perskie, aplikacje i hafty w Muzeum Przemysłowym i Instytucie Stauropegiąńskim”⁶¹. Utrzymywała kontakty z zagranicznymi ośrodkami (np. w 1909 roku odnotowano, że „w celu zwiedzenia wyrobów koronkarskich odbyła podróż w czasie minionych wakacji do Norymbergii, Drezna i Pragi”⁶²), w tym z Wiedniem – w 1901 roku, po wizycie w Kunstgewerbeschule, „zrobiła z makaty aplikację w stylu najnowszej secesji”⁶³. W latach 1910–1914, z powodu urlopu dla poratowania zdrowia, zastępowała ją Jadwiga Czerwińska⁶⁴.

Nauczycielką haftów była Katarzyna z Rybaków Bełtowska, która ukończyła m.in. wyższą szkołę zawodową dla haftów artystycznych w Wiedniu (1877–1882)⁶⁵. Działała w Związku Nauczycielek, Czytelni dla Kobiet, Stowarzyszeniu „Pracy Kobiet” i Towarzystwie Szkoły Ludowej; opiniowała też podręczniki dla nauczycielek⁶⁶. Dodatkowo doświadczenia zbierała poza Lwowem, np. „jeździła w celach zawodowych do Wiednia, Węgier i Pragi”⁶⁷. W 1897 roku poślubiła rzeźbiarza Juliusza Bełtowskiego uczącego w szkole snycerstwa⁶⁸. Para okazjonalnie współpracowała – w sprawozdaniu z 1901 roku znalazła się informacja, że nauczycielka „pracuje nad wykonaniem dużego ekranu z aplikacjami podług rysunku prof. Bełtowskiego”⁶⁹.

⁶⁰ Tamże.

⁶¹ *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 35.

⁶² *Sprawozdanie* [...] 1908/1909, Lwów 1909, s. 7.

⁶³ *Sprawozdanie* [...] 1900/1901, Lwów 1901, s. 8.

⁶⁴ Por. *Sprawozdania*...

⁶⁵ *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 35.

⁶⁶ *Sprawozdanie* [...] 1897/1898, Lwów 1898, s. 69; *Sprawozdanie* [...] 1905/1906, Lwów 1906, s. 8.

⁶⁷ *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 35.

⁶⁸ *Sprawozdanie* [...] 1897/1898, s. 2

⁶⁹ *Sprawozdanie* [...] 1900/1901, s. 8.

W roku szkolnym 1887/1888 „wprowadzono naukę rysunków na dziale haftów i koronek, którą objęła nauczycielka panna Helena Komorowska”⁷⁰. Komorowska uczyła się w szkole Stowarzyszenia „Pracy Kobiet” (gdzie później także pracowała), a w latach 1877–1886 doskonaliła rysunek w szkole przymuzealnej. Należała do autorek ilustracji publikowanych we wspomnianej serii *Wzory Przemysłu Domowego*⁷¹.

Hrabina Karolina Dzieduszycka od 1897 roku pracowała jako asystentka działu haftów, a w 1899 roku zajęła stanowisko nauczycielki pomocniczej⁷². Wcześniej sama była uczennicą lwowskiej szkoły: działu hafciarstwa oraz w sali rysunków dla pań⁷³. W 1902 roku została mianowana „wizytatorką szkół robót kobiecych we Lwowie, Krakowie i Kołomyi”⁷⁴.

W 1905 roku do kadry dołączyła dwudziestopięcioletnia Eugenia Podlaszecka. W 1900 roku ukończyła żeńskie seminarium nauczycielskie we Lwowie i rozpoczęła czteroletnią naukę w szkole haftów w Wiedniu. Otrzymała patent na nauczycielkę haftów artystycznych i pracowała przez dwa lata w atelier macierzystej szkoły⁷⁵. Podróżowała „w celu dalszych studiów naukowych” do Drezna, Pragi i Pesztu, Monachium, Berlina, Paryża i Londynu. Początkowo pracowała jako nauczycielka prowizoryczna, a w 1909 roku została mianowana stałą nauczycielką hafciarstwa⁷⁶.

Prace uczennic i nauczycielek pokazywano nie tylko na wystawach szkolnych. W 1888 roku na Międzynarodową Wystawę Nauki, Sztuki i Przemysłu w Glasgow lwowskie Muzeum Przemysłowe przesłało „kapę z jedwabnego pluszu, pięknie haftowaną przez p. Katarzynę Rybak, [...] kołnierzyki i mankiety do ozdobnego stroju damskiego; obrus biały haftowany podług motywów ruskich przez p. Knée [...], tudzież śliczną koronkę”⁷⁷. W 1894 roku wyroby szkoły prezentowano na Powszechnej Wystawie Krajowej we Lwowie: hafty, koronki, rysunki wzorów oraz prace z publicznej sali rysunków dla pań⁷⁸. Bełtowska oprócz tego „kierowała wykonaniem wielkiej bogato

⁷⁰ *Sprawozdanie* [...] 1892/1893, s. 4.

⁷¹ Tamże, s. 36.

⁷² *Sprawozdanie* [...] 1896/1897, s. 4; *Sprawozdanie* [...] 1898/1899, Lwów 1899, s. 4.

⁷³ *Sprawozdanie* [...] 1896/1897, s. 77.

⁷⁴ *Sprawozdanie* [...] 1902/1903, Lwów 1903, s. 3.

⁷⁵ *Sprawozdanie* [...] 1906/1907, Lwów 1907, s. 11, 13; *Sprawozdanie* [...] 1908/1909, s. 18.

⁷⁶ *Sprawozdanie* [...] 1908/1909, s. 12. Zastąpiła Bełtowską, która została przeniesiona w stan spoczynku (*Sprawozdanie* [...] 1909/1910, s. 8–9), tak jak kilka lat później Dzieduszycka, Knée i Komorowska (*Sprawozdanie* [...] 1913/1914, Lwów 1914, s. 7). Knée zmarła 5 kwietnia 1916 roku (*Sprawozdanie* [...] 1915/1916, s. 4).

⁷⁷ *Wystawa w Glasgowie*, „Gazeta Narodowa” 1888, nr 45, s. 3.

⁷⁸ Ad. B., *Wrażenia z wystawy (Dokończenie)*, „Gazeta Lwowska” 1894, nr 245, s. 2.

haftowanej makaty [...] do pawilonu galicyjskiego artystycznego przemysłu na wystawie światowej w Paryżu r. 1900⁷⁹, a w 1912 roku hafty i koronki wysłano na Wystawę Pracy Kobiety Polskiej w Pradze⁸⁰.

Pracowniczki szkoły tworzyły także luksusowe upominki dla ważnych osobistości, np. dla arcyksiężnej Stefanii (synowej Franciszka Józefa). „Poduszeczkę z żółtego atłasu z pięknym haftem wyobrażającym pęk fiołków i konwalii z koroną i inicjałem arcyksiężnej wykonała nauczycielka haftu panna Katarzyna Rybak⁸¹ – donosił „Kurier Lwowski”. Poduszeczka leżała na ozdobnej chusteczce: „Prawdziwe to arcydzieło, owoc trzymiesięcznej żmudnej nader pracy koronkarskiej wykonała nauczycielka sztuki koronkarskiej panna Maria Knée⁸². Podarunek wręczono podczas wizyty arcyksięcia Rudolfa w Muzeum Przemysłowym. Kiedy indziej galicyjscy politycy zamówili prezent ślubny dla Wandy Badenianki, córki premiera Kazimierza Badeniego – sześciometrową makatę, na której Knée wyhaftowała napis „Urzędnicy polityczni Galicji Córce ukochanego Szefa”⁸³. Stanowiło to naturalnie doskonałą reklamę dla szkoły i muzeum.

Dla artystek. Sala rysunku dla kobiet oraz szkoły zawodowe malarstwa i rzeźbiarstwa dekoracyjnego

Gdy w 1896 roku Dulębianka na krótko osiadła we Lwowie, „Ster” informował jedną z czytelniczek:

Kiedy zaś p. Dulębianka otworzy szkołę malarską dla kobiet, objaśnić nie możemy. Wiemy wszakże o zgłoszeniu już 4 kandydatek, zdaje się zatem, że niedługo potrzebna ta we Lwowie szkoła powinna by działalność swą rozpocząć.⁸⁴

Malarka ostatecznie nie zrealizowała tych planów, ale prowadzenie przez artystki prywatnych kursów dla kobiet nie należało do rzadkości – by wymienić tylko powstające w tym czasie w Krakowie szkoły Lucyny

⁷⁹ *Sprawozdanie* [...] 1899/1900, Lwów 1900, s. 13.

⁸⁰ *Sprawozdanie* [...] 1912/1913, Lwów 1913, s. 1.

⁸¹ *Podarunek dla arcyksiężnej Stefanii*, „Kurier Lwowski” 1887, nr 186, s. 4.

⁸² Tamże.

⁸³ *Kronika*, „Gazeta Lwowska” 1897, nr 245, s. 3.

⁸⁴ *Odpowiedzi do Redakcji*, „Ster” 1896, nr 23, s. 368.

Kotarbińskiej (1895), Toli Certowiczówny (1897) czy Marii Niedzielskiej (1908)⁸⁵. We Lwowie rzeczywiście brakowało podobnych inicjatyw. Lwowianki mogły się uczyć od 1888 roku w szkole malarza Marcelgo Harasimowicza, a od 1903 roku w tzw. Wolnej Akademii Sztuk Pięknych⁸⁶.

W tym kontekście nie dziwi popularność sali rysunku dla kobiet, która co roku przyciągała kilkadziesiąt uczennic (w latach 1901–1903 ich liczba przekraczała nawet 100). Powstała w 1892 roku po przeniesieniu szkoły do nowego gmachu, zastępując wcześniejszy kurs dla rysowniczek. W sali dla mężczyzn odnotowywano dwukrotnie niższą frekwencję.

W roku szkolnym 1892/1893 do sali rysunku uczęszczało 68 uczennic w wieku od 14 do 40 lat⁸⁷. Średni wiek kobiet był ogólnie wyższy niż na kursach haftu i koronek i wynosił ok. 20–25 lat⁸⁸. Przeważały katoliczki, ale w niektórych latach zwraca uwagę znacząca liczba uczennic innych wyznań: na przykład w roku 1902/1903 na 103 kobiety aż 29 było wyznania mojżeszowego⁸⁹, a w roku 1906/1907 na 66 uczennic – dwanaście greko-katoliczek i siedem żydówek⁹⁰.

W sali dla kobiet początkowo uczył Tschirschnitz⁹¹. Po jego śmierci, od roku szkolnego 1898/1899, obowiązki przejął Stanisław Rejchan⁹². W roku 1909/1910 rysunku nauczała Helena Komorowska, a od 1912/1913 – Ludmiła Pietsch⁹³ oraz Zygmunt Rozwadowski⁹⁴.

⁸⁵ *Aneks I. Wykaz szkół artystycznych kształcących kobiety*, w: *Artystki polskie*, red. A. Morawińska, Warszawa 1991, s. 373–374.

⁸⁶ *Tamże*, s. 374. Wymieniony w wykazie „kurs rysunku i malarstwa dla kobiet Stanisława Rejchana, utworzony przy Szkole Artystyczno-Przemysłowej”, to zapewne zajęcia w publicznej sali rysunku dla kobiet.

⁸⁷ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 39.

⁸⁸ Por. *Sprawozdania...*

⁸⁹ *Sprawozdanie [...] 1902/1903*, s. 18.

⁹⁰ *Sprawozdanie [...] 1906/1907*, s. 19.

⁹¹ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 26.

⁹² *Sprawozdanie [...] 1898/1899*, s. 17; *Sprawozdanie [...] 1900/1901*, s. 5; *Sprawozdanie [...] 1910/1911*, s. 18.

⁹³ Ludmiła Pietsch (Lidka Mironówna, Ludmiła Miron-Pietschówna) – malarka. Studiowała w Kunstgewerbeschule w Wiedniu, wcześniej podobno także w akademii monachijskiej. Wystawiała i uczyła rysunku w szkołach we Lwowie. Zginęła w 1918 roku w nieszczęśliwym wypadku. Zob. *Mironówna Lidka* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 5, s. 584; *Mironówna Lidka* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–VI*, red. M. Biernacka, Warszawa 2003, s. 178.

⁹⁴ *Sprawozdanie [...] 1909/1910*, s. 15.

Ludmiła Pietsch w latach 1911–1913 zastępowała urlopowaną Komorowską jako „nauczycielka pomocnicza dla nauki rysunków odręcznych w sali publicznej dla mężczyzn i kobiet”⁹⁵. Była córką Edwarda Mirona Pietscha, malarza i profesora lwowskiej Szkoły Przemysłowej. Pietschówna, podobnie jak jej ojciec, studiowała w wiedeńskiej Kunstgewerbeschule, w klasie Franza Cižka⁹⁶.

„Do sal publicznych rysunku i modelowania przyjmuje się w miarę miejsca każdego, kto wykaże się, że przekroczył prawem przepisany wiek szkolny”⁹⁷ – głosił statut z 1891 roku. Czesne wynosiło 5 złr. za rok szkolny. Należało samodzielnie „zaopatrzyć się w przybory do rysowania i modelowania; wzorów i modeli dostarcza szkoła”⁹⁸. W sali rysunku nie realizowano tak ścisłego programu jak w przypadku robót ręcznych. Kobiety uczęszczały do niej zazwyczaj przez rok lub dwa lata, rzadziej trzy lub cztery (choć zdarzały się wyjątki – niejaka Emma Faust aż 9 lat)⁹⁹.

Listy uczennic publikowane w sprawozdaniach wymagałyby dokładniejszej analizy, ale nawet ich pobieżna lektura przynosi ciekawe informacje. W roku szkolnym 1896/1897 do sali rysunku dla pań zapisała się Maria Comello „rodem z Włoch”, późniejsza żona Juliana Fałata¹⁰⁰. W latach 1899–1901 do sali rysunków uczęszczała Luna Amalia Drexlerówna¹⁰¹,

⁹⁵ *Sprawozdanie [...] 1911/1912*, Lwów 1912, s. 11, 16; *Sprawozdanie [...] 1912/1913*, Lwów 1913.

⁹⁶ Por. *Ausstellung von Buntpapieren in der Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums*, „Kunst und Kunsthandwerk. Monatsschrift des k.k. Österreichischen Museum für Kunst und Industrie” 1910, Jg. 5, s. 319 (oraz ilustracja na s. 321).

⁹⁷ *Sprawozdanie [...] 1892/1893*, s. 11.

⁹⁸ Tamże, s. 12.

⁹⁹ *Sprawozdanie [...] 1902/1903*, s. 29.

¹⁰⁰ Maria Luiza Comello (1879–1916) – od 1900 roku żona Juliana Fałata. Urodziła się w 1879 roku w Fiesole pod Florencją. W 1894 roku została oddana na wychowanie do klasztoru w Kętach, ale opiekę sprawowała nad nią babka Felicja Comello, która mieszkała we Lwowie. W 1900 roku Maria miała uczyć się rysunku i wypalania na porcelanie oraz odwiedzać Muzeum Techniczno-Przemysłowe w Krakowie. Wcześniej mogła zatem pobierać lekcje także we lwowskiej szkole. Por. *Fałat znany i nieznan. Czasy krakowskie. Korespondencja z lat 1895–1910*, oprac. M. Aleksandrowicz, Bielsko-Biała 2008, s. 269–270, 275.

¹⁰¹ Luna Amalia Drexlerówna (1882–1933) – rzeźbiarka i malarka. Uczyła się m.in. u Antoine’a Bourdelle’a w Paryżu i w Akademii Medici w Rzymie. W Monachium znalazła się w kręgu austriackiego filozofa Rudolfa Steinera, za sprawą którego wzięła udział w budowie Goetheanum (siedziby Towarzystwa Antropozoficznego) w Dornach koło Bazylei. W dwudziestoleciu międzywojennym prowadziła we Lwowie cenioną pracownię rzeźbiarską. Zob. I. Trybowski, *Drexler Luna Amalia*, w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, s. 99–100.

4. Uczennice kursu malarzkiego na Wyższych Kursach dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie wraz z artystą Wincentym Wodzinowskim i dyrektorem Józefem Rostafińskim.

5. Zajęcia w szkole zawodowej malarstwa dekoracyjnego na rok przed dopuszczeniem kobiet do nauki.

6. Zajęcia w szkole zawodowej rzeźby dekoracyjnej – obok modelki widoczna być może pierwsza uczennica, Julia Smolkówna.

przyszła rzeźbiarka i malarka¹⁰². Do uczennic należały też m.in. Fryderyka Kállayówna¹⁰³, Regina Szyrajew i Zofia Petzoldówna¹⁰⁴, późniejsze członkinie Związku Artystek we Lwowie¹⁰⁵.

Nowe możliwości otworzyła przed lwowiankami decyzja dyrekcji o dopuszczeniu kobiet do szkół zawodowych rzeźbiarstwa i malarstwa

¹⁰² *Sprawozdanie [...] 1899/1900*, s. 27; *Sprawozdanie [...] 1900/1901*, s. 27.

¹⁰³ Fryderyka Kállayówna (Fryda Kállay) – malarka, córka architekta Fryderyka Kállaya. Studiowała w Akademii Sztuk Pięknych w Wiedniu, wystawiała we Lwowie. Zob. H. Kenarowa, *Kállay Fryderyka* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Warszawa 1979, s. 323.

¹⁰⁴ Zofia Petzoldówna (z Petzoldów Zielińska, 1894–1944) – rzeźbiarka. Siostra Ireny Petzoldówny (Petzold-Dawidowej), tkaczki i projektantki tkanin. W Lwowskiej Gallerii Sztuki znajduje się wykonane przez nią popiersie ojca, profesora Emila Petzolda. Zob. H. Kubaszewska, *Petzoldówna Zofia* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 7, red. K. Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2003, s. 60.

¹⁰⁵ *Sprawozdanie [...] 1911/1912*, s. 36; *Sprawozdanie [...] 1912/1913*, Lwów 1913, s. 32. Por. *Katalog wystawy zbiorowej dzieł śp. Marii Dulębianki oraz II wystawy sztuki Związku Artystek Polskich we Lwowie*, Lwów 1919.

dekoracyjnego. Wcześniej niedostępne kursy obejmowały rozszerzony program, m.in. intensywniejsze lekcje rysunku, poznawanie zasad perspektywy, podstawy anatomii, naukę o barwach itd.¹⁰⁶

Pierwszą uczennicą była Julia Smolkówna, która w roku 1910/1911 rozpoczęła zajęcia na drugim roku rzeźby¹⁰⁷. Kontynuowała naukę do 1913 roku, do końca pozostając jedyną kobietą w gronie kolegów¹⁰⁸. Być może to ją widać obok modelki na fotografii zamieszczonej w sprawozdaniu z działalności szkoły¹⁰⁹. Wcześniej Smolkówna przez dwa lata uczęszczała do publicznej sali rysunków. Kandydatki do szkoły malarstwa pojawiły się dopiero w roku szkolnym 1912/1913 – były to Longina Makowiecka i wspomniana Kallayówna¹¹⁰.

Wyjątkowo kształtowała się frekwencja w roku 1915/1916. Do szkoły malarstwa zapisała się wtedy Irena Petzoldówna, siostra Zofii (w sumie przyjęto dziesięcioro uczniów)¹¹¹. Rzeźby uczyły się natomiast Stanisława Obtulowiczówna¹¹² i Zofia Petzoldówna (od 1913/1914)¹¹³ oraz Wanda Krechowicka, Janina Reichertówna i Maria Syniewska¹¹⁴ – i tylko jeden mężczyzna. Oczywiście takie proporcje związane były z toczącą się wojną. Mężczyźni zostali powołani do armii austriackiej lub wstąpili do Legionów Polskich¹¹⁵.

¹⁰⁶ Por. *Sprawozdanie [...] 1897/1898*, s. 44–48.

¹⁰⁷ *Sprawozdanie [...] 1910/1911*, s. 36. Smolkówna była później również jedną z członkiń Związku Artystek Polskich we Lwowie.

¹⁰⁸ *Sprawozdanie [...] 1912/1913*, s. 28.

¹⁰⁹ Por. *Sprawozdanie [...] 1909/1910*, ilustracja nr 4. Niewykluczone, że zdjęcie wykonano już na początku kolejnego roku szkolnego lub Smolkówna nieformalnie uczęszczała na zajęcia już od 1909 roku, co tłumaczyłoby przyjęcie jej w 1910 roku od razu na drugi rok kursu.

¹¹⁰ *Sprawozdanie [...] 1912/1913*, s. 28.

¹¹¹ *Sprawozdanie [...] 1915/1916*, s. 14.

¹¹² Zapewne tożsama z Janiną Obtulowicz (autorką rzeźby *Psyche*, wystawionej we Lwowie w 1917 roku) i Janiną Stanisławą Obtulowicz-Neumanową (autorką popiersia Anatola Lewickiego ze zbiorów Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego). Zob. *Obtulowicz Janina*, [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 6, red. K. Mikocka-Rachubowa, Warszawa 1998, s. 210–211.

¹¹³ *Sprawozdanie [...] 1913/1914*, s. 24.

¹¹⁴ *Sprawozdanie [...] 1915/1916*, s. 14.

¹¹⁵ Tamże, s. 4–5.

Dla kogo? Niewystarczający projekt emancypacyjny

W 1897 roku autorka o nazwisku Janowska zauważała na łamach „Steru”, że choć program szkoły hafciarstwa i koronkarstwa jest imponujący, a uczennice zaprezentowały na wystawie prace na wysokim poziomie, to „misterne te roboty są raczej amatorskimi cackami sztuki niż wyrobem przemysłu. Czego dowodzi najlepiej fakt, iż od czasu istnienia szkoły ani jedna z uczennic, oprócz tych kilku, które otrzymały posady nauczycielek, z nabytej umiejętności nie może osiągnąć dostatecznego dochodu, aby się utrzymać samoistnie, czy to z robót koronczarskich czy z haftów”¹¹⁶.

Inaczej rzecz się miała z kursami przeznaczonymi dla mężczyzn. Dyrekcja z uwagą śledziła dalsze losy uczniów oraz starała się dotrzeć do potencjalnych pracodawców i zachęcić ich do przyjmowania uczniów na praktyki wakacyjne oraz zatrudniania absolwentów¹¹⁷.

Kierownictwo szkoły i muzeum zdawało sobie sprawę z tych różnic. Wierzbicki przyznawał w 1881 roku: „Praca kobiet nie wywalczyła sobie jeszcze u nas takiego wynagrodzenia, by pracownikom przynieść mogła potrzebny do życia zarobek; tylko niewiele z nich zarabia tyle, by jako tako zapewnić sobie byt – bez przyszłości”¹¹⁸. Sama możliwość kształcenia zawodowego kobiet – bez szansy na samodzielność finansową czy odpowiednią pozycję na rynku pracy – pozostawała niepełną, niewystarczającą realizacją emancypacyjnych postulatów. Jak podkreślała dziennikarka „Steru”, był to jednak problem systemowy, a nie słabość tych konkretnych kursów.

Wydaje się, że sytuacja zaczęła się nieco zmieniać na lepsze na początku XX wieku. W sprawozdaniu z 1912 roku z dumą informowano:

Absolwentki działu koronek korzystają również z wiedzy nabytej w zakładzie. Posłane bowiem przez nauczycielkę J. Czerwińską próbki koronek wyrabianych w tutejszej szkole do Pragi spotkały się z ogólnym uznaniem. Tamtejsze „Towarzystwo Zadruha”, mające na celu popieranie przemysłu domowego, zamówiło u absolwentek naszej szkoły koronek za 818 koron. [...] Również w r.b. Towarzystwo Pań z Krakowa zwróciło się do tutejszej nauczycielki M. Knée z prośbą o podanie adresów absolwentek celem przesłania im zamówień.¹¹⁹

¹¹⁶ Janowska, *Wystawa lwowskiej państwowej szkoły przemysłowej*, „Ster” 1897, nr 20, s. 285.

¹¹⁷ Por. *Sprawozdania...*

¹¹⁸ L. Wierzbicki, *Prace kobiet...*, s. 3.

¹¹⁹ *Sprawozdanie [...] 1911/1912*, s. 6–7.

7. Uczestniczki kursu koronkarskiego dla nauczycielek zorganizowanego we Lwowie przez Ligę Pomocy Przemysłowej wraz z sekretarzem Stanisławem Sokołowskim.

Szkoła zaczęła organizować również specjalne kursy. W latach 1906–1908 wprowadzono zajęcia dla „dziewcząt wiejskich z okolicy Lwowa” w wieku od 13 do 20 lat, dające im konkretny fach: „Uczennice te nauczyły się tylko jednego rodzaju koronek klockowych, które na zamówienia lwowskich kupców wyrabiają”. Uczestniczki poleciło Towarzystwo Pomocy Przemysłowej Kobiet, czyli ogniwo Ligi Pomocy Przemysłowej¹²⁰. Staraniem Ligi w roku 1908/1909 urządzono także sześciotygodniowy kurs koronek szydełkowych dla nauczycielek, częściowo prowadzony w szkole¹²¹.

Odrębną kwestię stanowiło kształcenie artystyczne. O ile nie dziwi tradycyjny podział rzemiosł według płci – i dopuszczenie uczennic tylko do

¹²⁰ *Sprawozdanie [...] 1906/1907*, s. 29–30; *Sprawozdanie [...] 1907/1908*, Lwów 1908, s. 29.

¹²¹ *Sprawozdanie [...] 1908/1909*, s. 34. Ponadto od 1908 roku organizowano dokształcające kursy dla nauczycieli i nauczycielek szkół ludowych.

kursów „robót kobiecych”¹²² – o tyle za duże ograniczenie należy uznać brak klasy dla kobiet w szkołach zawodowych malarstwa i rzeźbiarstwa dekoracyjnego oraz późne wprowadzenie koedukacji.

Nauka rysunku w publicznej sali dla kobiet nie mogła zadowolić uczennic, które myślały o profesjonalnej karierze malarki czy rzeźbiarki. Trudno ją było porównać choćby z rozbudowanym programem wydziału sztuk pięknych na Kursach Baranieckiego, obejmującym m.in. malarstwo olejne, rzeźbę, historię sztuki, wykłady teoretyczne o anatomii czy perspektywie¹²³, który to i tak nie zastępował edukacji akademickiej lub paryskich szkół prywatnych.

„Muzeum krakowskie mogłoby być wyborną szkołą dla kobiet – ale nie jest, z powodu tegoż samego braku środków materialnych, niepozwalających rozwinąć się dostatecznie tej instytucji. Za granicą mają szkoły lepiej urządzone. Można tam pracować cały dzień i wybierać profesora” – pisała Dulębianka w „Sterze” w 1895 roku, postulując przyjęcie studentek do Szkoły Sztuk Pięknych w Krakowie. Malarka przekonywała, że kilka godzin nauki w tygodniu „jest wprost bagatelą dla studiujących sztukę w celach artystycznych”¹²⁴. Lwowianki długo nie mogły liczyć na więcej.

¹²² Podział ten utrzymywał się w szkolnictwie zawodowym jeszcze w dwudziestoleciu międzywojennym. Por. J. Miąso, *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939: ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988, s. 184–192.

¹²³ Por. J. Kras, *Wyższe Kursy dla Kobiet...*, s. 29–32.

¹²⁴ M. Dulębianka, *Kołaczcie, a będzie wam otworzono*, „Ster” 1895, nr 2, s. 1–2.

Bibliografia

ŹRÓDŁA

- Ad. B., *Wrażenia z wystawy (Dokończenie)*, „Gazeta Lwowska” 1894, nr 245, s. 1–2.
Ausstellung von Buntpapieren in der Kunstgewerbeschule des Österreichischen Museums, „Kunst und Kunsthandwerk. Monatsschrift des k.k. Österreichischen Museum für Kunst und Industrie” 1910, Jg. 5, s. 319 oraz il. na s. 321.
- C.k. *Szkoła dla przemysłu artystycznego*, „Gazeta Lwowska” 1890, nr 247, s. 4.
- Dulębianka Maria, *Kołaćcie, a będzie wam otworzono*, „Ster” 1895, nr 2, s. 1–2.
- Homolacs Karol, *Państwowa Szkoła Sztuk Zdobniczych i Przemysłu Artystycznego w Krakowie*, „Rzeczy Piękne” 1930, nr 1–3, s. 3–6.
- Janowska, *Wystawa lwowskiej państwowej szkoły przemysłowej*, „Ster” 1897, nr 20, s. 284–285.
Katalog wystawy zbiorowej dzieł śp. Marii Dulębianki oraz II wystawy sztuki Związku Artystek Polskich we Lwowie, Lwów 1919.
- Kronika, „Gazeta Lwowska” 1897, nr 245, s. 3.
- Kronika miejscowa i zamiejscowa, „Gazeta Narodowa” 1878, nr 205, s. 3.
- Nowa szkoła przy Muzeum Przemysłowym*, „Tydzień Literacki, Artystyczny, Naukowy i Społeczny” 1877, nr 34, s. 529.
- Odczyty, „Kurier Warszawski” 1905, nr 343, s. 3.
- Odpowiedzi do Redakcji*, „Ster” 1896, nr 23, s. 368.
- Odrywolski Sławomir, *Rzut oka na rozwój szkolnictwa przemysłowego w Austrii z uwzględnieniem stosunków w Galicji*, „Czas” 1885, nr 8, 11, 12, 14, 18, 20.
- [Plan i porządek nauk dla szkoły artystyczno-przemysłowej c.k. muzeum sztuk i przemysłu w Wiedniu], „Gazeta Lwowska” 1868, nr 179, s. 1.
- Podarunek dla arcyksiężnej Stefanii*, „Kurier Lwowski” 1887, nr 186, s. 4.
- Rozdanie nagród*, „Kurier Lwowski” 1889, nr 293, s. 3.
- Sprawozdania c.k. Państwowej Szkoły Przemysłowej we Lwowie*, Lwów 1893–1914.
- Sprawy autonomiczne*, „Gazeta Narodowa” 1885, nr 141, s. 2.
- Szkoła dla przemysłu artystycznego*, „Kurier Lwowski” 1886, nr 262, s. 2.
- Szkoła przemysłowo-artystyczna przy miejskim Muzeum przemysłowym we Lwowie*, „Gazeta Narodowa” 1884, nr 231, s. 2.
- Szkoła rysunków, modelowania i snycerstwa przy tutejszym Muzeum przemysłowym*, „Gazeta Narodowa” 1882, nr 216, s. 2.
- Wierzbicki Ludwik, *Prace kobiet na wystawie we Lwowie 1881 urządzonej przez Muzeum Przemysłowe Miejskie, na wystawie Rolniczo-Przemysłowej w Przemysłu 1882 i wystawie szkolnej w Kołomyi*, Lwów 1883.
- Wystawa prac uczniów c.k. szkoły dla przemysłu artystycznego*, „Kurier Lwowski” 1887, nr 283, s. 1.
- Wystawa w Glasgowie*, „Gazeta Narodowa” 1888, nr 45, s. 3.
- Ze szkoły przemysłowej*, „Gazeta Narodowa” 1881, nr 224, s. 3.

OPRACOWANIA

- Aneks 1. *Wykaz szkół artystycznych kształcących kobiety*, w: *Artystki polskie*, red. A. Morawińska, Warszawa 1991, s. 371–374.
- Czajeczka Bogusława, *„Z domu w szeroki świat”. Droga kobiet do niezależności w zaborze austriackim w latach 1890–1914*, Kraków 1990.
- Dzimira-Zarzycka Karolina, *Samotnica. Dwa życia Marii Dulębianki*, Warszawa 2022.
- Fałat znany i nieznan. Czasy krakowskie. Korespondencja z lat 1895–1910*, oprac. M. Aleksandrowicz, Bielsko-Biała 2008.
- Filipová Marta, *Modernity, History, and Politics in Czech Art*, New York 2019.

- Gostyńska Władysława, [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, red. J. Maurin-Białostocka i in., Warszawa 1975, s. 418.
- Kenarowa Halina, *Kállay Fryderyka* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 3, red. J. Maurin-Białostocka, J. Derwojed, Warszawa 1979, s. 323.
- Kras Janina, *Wyższe Kursy dla Kobiet im. A. Baranieckiego w Krakowie 1868–1924*, Kraków 1972.
- Krawczyk Jerzy, *Galicyskie szkolnictwo zawodowe w latach 1860–1918*, Kraków 1995.
- Kreuzhuber Elisabeth, *Limited Opportunity, Seized with Both Hands: Women Artists of the Wiener Werkstätte at the School of Arts and Crafts*, w: *Women Artists of the Wiener Werkstätte*, ed. Ch. Thun-Hohenstein, A.-K. Rossberg, E. Schmuttermeier, Basel 2020, s. 24–33.
- Kubaszewska Hanna, *Petzoldówna Zofia* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 7, red. K. Mikocka-Rachubowa, Warszawa 2003, s. 60.
- Kudelska Dorota, *Wiedeńska Kunstgewerbeschule i uczniowie z ziem dawnej Rzeczypospolitej w latach 1868–1914. Zarys problematyki*, w: *W Wiedniu, Paryżu i Monachium... Artyści poza granicami w XIX i XX wieku*, red. D. Kudelska, Lublin–Warszawa 2020, s. 175–210.
- Lewińska Beata, *Szkolnictwo plastyczne średniego szczebla w II Rzeczypospolitej w świetle rozporządzeń i zarządzeń Ministerstwa Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego*, „Saeculum Christianum” 2021, nr 1, s. 177–188.
- Manikowska Ewa, *Muzea przemysłowe w Krakowie i we Lwowie. Geneza i pierwszy okres działalności (1868–1914)*, „Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych” 2020, t. 81, s. 73–100.
- Mazowiecka Wanda [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 5, red. J. Derwojed, Warszawa 1993, s. 453.
- Miąso Józef, *Szkoły zawodowe w Polsce w latach 1918–1939: ich rozwój, organizacja i funkcje społeczne*, Wrocław 1988.
- Mironówna Lidka [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 5, red. J. Derwojed, Warszawa 1993, s. 584.
- Mironówna Lidka [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających. Uzupełnienia i sprostowania do tomów I–VI*, red. M. Biernacka, Warszawa 2003.
- Obtułowicz Janina [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 6, red. K. Mikocka-Rachubowa, Warszawa 1998, s. 210–211.
- Plakolm-Forsthuber Sabine, *Education, Associations, and Networks*, w: *City of Women. Female Artists in Vienna, 1900–1938*, ed. S. Rollig, S. Fellner, Munich–London–New York 2019, s. 51–56.
- Prokopowych Markian, *Educating in Public. Schools of Design and Applied Arts as Educational and Reform Institutions*, w: Matthew Rampley, Markian Prokopowych, Nóra Veszprémi, *Liberalism, Nationalism and Design Reform in the Habsburg Empire. Museums of Design, Industry and the Applied Arts*, New York 2020, s. 124–150.
- Trybowski Ignacy, *Drexler Luna Amalia* [hasło], w: *Słownik artystów polskich i obcych w Polsce działających*, t. 2, red. J. Maurin-Białostocka i in., Warszawa 1975, s. 99–100.

Not the Ladies' Paradise. Courses for Women at the Museum Schools of Artistic Crafts on the Example of Lvov (1977–1918)

SUMMARY

A school modelled on Kunstgewerbeschule of Vienna was opened in 1877 in Museum Przemysłowe [Museum of Ethnography and Artistic Crafts in Lvov]. The institution almost from its outset accepted females to study drawing. Soon started school of embroidery and lace making, and a public room for drawing women was organised. Nevertheless, as in other museum schools of artistic crafts that at that time started in Austria-Hungary, the curriculum for women was sharply limited.

KEYWORDS

Museum Przemysłowe we Lwowie [Museum of Ethnography and Artistic Crafts in Lvov], Cesarsko-Królewska Państwowa Szkoła Przemysłowa we Lwowie [Imperial-Royal School of Artistic Crafts in Lvov], Kunstgewerbeschule of Vienna, women artistic education